

De Heraut

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 23 Juni 1881 (Staatsblad No. 124.)

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden. Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertenties aan de ADMINISTRATIE Bureau: Warmoesstraat 96, te Amsterdam. Inzendingen, die later dan Donderdag 's namiddags te 12 uren worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Zondag 24 Maart 1912. No. 1786.

Abonnementprijs: franco aan huis, per drie maanden f 1.20, voor België per jaar f 5.30 bij vooruitbetaling, voor het verder Buitenland en Ned.-Indië per jaar f 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers f —.10. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau te Amsterdam, Boekhandelaars, Postdirecteuren enz. Advertenties: van 1 tot 6 regels f 1.20, voor elke regel meer f —.20. Aanvragen en vermelding van liefdegaven f —.12 per regel.

Dan de Voleinding.

L.

TWEEDE REEKS.

XII.

Gij doet uwe hand open, en verandert al wat er leeft, naar uw welbehagen.
Ps. 145: 16.

Aan tweeërlei moet alzoo onveranderlijk worden vastgehouden. Er is eenheid in het Heelal, en al wat zich in het Heelal aan ons voordoet, is in beweging. En dit wel in zulk een beweging, dat alles jaagt naar het einde van zijn loop, naar de Voleinding. Zoowel in het boek der Natuur, als in het boek der Schrift heeft de Heere onze God deze beide geopenbaard. De eenheid van het Heelal ligt gewaarborgd in den mensch, die beeld Gods is, en niettemin door zijn lichaam met de rijken der natuur, en wederom door onze aarde met het Zonnestelsel, en nogmaals door het Zonnestelsel met het gansche Heelal in verband staat. En in dit alles gaat de beweging door. Niet alleen de aarde beweegt zich rusteloos om de zon en om haar as, maar ook de zon wentelt zich om haar as; niet zoals onze aarde in 24 uur, maar in 25 à 28 dagen; en behalve dat de zon zich om haar as keert, beweegt ze zich bovendien in verband met alle planeten en manen, en dus ook met labegrip van geheel onze aarde, door het luchtruim met een snelheid van 57 Km. in de seconde. Rust is er niet in het Heelal, maar met welke duizelingwekkende snelheid het al zich omkeert, wentelt en voortbeweegt, toch blijft de aarde onder deze miljoenen hemellichamen als eigen bol gehandhaafd, en dit niettegenstaande al de veranderingen die gedurig plaats grijpen. De vraag blijft dus maar, waarop dat alles zal uitloopen, en in welk verband alsdan de mensch in dat machtig wereldproces zich zal bevinden, als eens de Voleinding zal bereikt zijn.

Laatstebedoelde vraag plaatst ons voor de vier trappen, waarlangs het bestaande voor ons opkomt. Eerst komen we toe aan de *levenloze natuur*; dan aan het *plantenrijk*; daarna aan het *dierenrijk*; en ten slotte aan den hoogsten trap, waarop de mensch zich geplaatst vindt, en het is juist staande voor deze vier trappen, dat we voelen hoe het groote Scheppingsprobleem voor ons om oplossing roept. Hadden we enkel met de doode stof te doen, ook al rekenen we daaronder de onbezielden natuurkrachten, zou liet het zich nog denken, dat deze stof er van alle eeuwigheid geweest ware. Staat toch vast, dat die stof zich wel in hare deelen en onderdeelen splitst, maar nooit vergaan kan, zoo zouden we aanlands bij de voorstelling van een oneindig aantal atomen, die in haar samenstelling wisselden, maar in den grond der zaak steeds bleven wat ze waren. Doch dit antwoord houdt op te bevredigen, zoodra ge niet enkel met de stof als zoodanig, maar ook met het organische leven in het Heelal rekening houdt. Dan toch bevindt ge u aanstonds voor de heel andere vraag geplaatst, vanwaar de plant, het dier en de mensch op deze aarde zijn verschenen, en zijt ge hierop het antwoord schuldig, dan moet ge van tweeën één als uitkomst aanvaarden, en wel of belijden, dat deze drie rijken van het levende creatuur onmiddellijk door God uit het stof geschapen zijn, oftewel aantoonen, dat de mensch uit het dierenrijk opkomt, het dier zich uit het plantenrijk ontwikkelde, en de plant haar oorsprong vond in die stof en in de natuurkrachten die in de stof werken. Het zijf dan ook die twee overtuigingen, die feitelijk in de denkwereld tegenover elkander staan. Eenerzijds staat de overgrootte massa, die erkend en belijdt dat het God is, die alle dingen der natuur tot aanzijn riep, en toen ten slotte den mensch op deze aarde deed verschijnen; en anderzijds staat daartegenover een niet zoo grootte, maar invloedrijke schare van onderzoekers, denkers en natpraters, die u aanbieden het bewijs te leveren, dat, buiten alle Schepping om, al het bestaande zichzelf uit de oorspronkelijke stof ontloopt heeft.

Het is in tweeërlei gradatie dat dit laatste gevoelen zich aandient. Het brute Materialisme, in het midden der vorige eeuw in hoogte eere, zag in het laatste vierde der eeuw zijn roem dalen. Steeds meer wordt het thans losgelaten. Men voelt, dat, hoe aanlokkelijk ook dit monisme was, de hoogte levensverschijningen er zich niet uit laten verklaren. Maar al verliest het Materialisme gaandeweg aan invloed, toch mag niet vergeten worden, wat hoogen toon het eertijds voorde, in wat breeden kring van natpraters het nog steeds geloofd wordt, en hoe 't steeds zich inspiant, om er weer boven op te komen. We mogen daarom de leer van het Materialisme inzake het ontstaan

der soorten niet uit het oog verliezen. Nog steeds gaat er groote aantrekkelijkheid uit van de gedachte, om, hoe dan ook, tot zelfs het leven toe buiten Gods scheppende almacht te verklaren. Niet, dat daarom alle natuuronderzoekers tegen alle religie gekant zouden zijn. Veeleer moet erkend, dat niet weinigen hunner een geheime liefde voor het mysterie der liefde openbaren, en zich vermaken in de vondsten der mystiek. Alleen maar, ge moet met de belijdenis van uw God buiten hun laboratorium blijven; hun wetenschappelijk onderzoek moet ge er geen banden mee aanleggen; geestelijke verering van het Oneindige en natuuronderzoek zijn voor hen twee geheel uiteenlopende gegevens; en op het terrein van het natuuronderzoek beziet schier alle deskundigen de zucht, om tot zelfs de idee der Schepping te weerstaan en te niet te doen. Nog altoos worden daarom de proefnemingen voortgezet, om, als 't maar kon, uit doode stofdeeltjes een levend iets te voorschijn te brengen. Was dit eenmaal gelukt, dan had men zijn aanknopingspunt. Van dat ene, kleine, door den mensch zelf gemaakte levende punt, zou men dan verder pogen te klimmen, allengs tot plant en dier opstijgen, en ten slotte ook den mensch uit louter stof en energie pogen te verklaren. Al zulk pogen is intusschen op niets dan teleurstelling uitge-loopen. Soms heeft men gemeend er te zijn, maar om morgen den dag zijn vergissing te belijden. Wat de toekomst brengen zal, is het geheim der ontwikkeling, maar tot op heden toe mag vastgesteld, dat 't leven in de doode stof nog nimmer door menschenhand gewekt is. Wel heeft men de stof steeds verder pogen te ontleden, en ook waar dit niet gelukte, haar althans in haar kleinste vormen te bespieden. Tot zelfs de atoom hield reeds lang op een eenheid te zijn, en in de elektronen ontdekte men een gansche wereld die in één enkelen atoom huiste. Steeds voort en verder ging het in- en doordringen in het mysterie van de stof, maar al kon vastgesteld, dat in één enkelen druppel regenwater geheel een wereld van kleine diertjes kan huizen, en al bleek de wereld van levende wezens zich steeds uit al kleiner wezens samen te stellen, zoodat men ten slotte te rekenen had met microben, bacteriën, bacillen en kokken, die in 't getal van duizend miljoenen in 1 cub. m.m. water konden huizen, toch slaagde men er niet in, ook maar één miljoenste deel van de stof met eigen leven te vervullen. De brug, die uit het anorganische naar het organische zou overleiden, vond men niet.

Wel viel het soms moeilijk, zoo men afdaalde tot die microbenwereld, nog scherp genoeg de actie der natuurkrachten van de eigenlijke levenskrachten te onderscheiden, zoodat vergissing in de benaming niet zelden voorkwam, maar ten slotte waren de ken-tekenen van het eigen leven toch te duidelijk waarneembaar, om niet al spoedig de begane vergissing te ontdekken. Alle leven is uit de cel opgebouwd en openbaart zich daarin, dat een gestadige wisseling van de stof plaats heeft, en dat toch onder al deze wisselingen het *wezen* identiek blijft. Dat het levenloze slechts binaire stof-verbindingen kent, al wat leeft daarentegen ternaire en quaternaire, is almede een der vaste teekenen waaraan het leven te herkennen is. En bovenal toont al wat leeft het vermogen om van binnen uit te werken, zich te vermenigvuldigen en voort te planten, warmte te ontwikkelen, zich te bewegen, een periode van jeugd en ouderdom te doorloopen, en in 't eind laat 't leven zijn stof los en ontzinkt aan onze waarneming. Wel verschillen de vormen van het leven bij plant en dier en mensch, maar in den grond zijn deze verschijnselen toch aan het leven als zoodanig eigen, en worden ze daarentegen bij de doode stof niet gevonden. Eertijds natuuronderzoekers komen er dan ook voor uit, dat zij 't leven niet uit wat niet leeft, verklaren kunnen; dat 't leven een onopgelost raadsel is; en dat men zijn onwetendheid op dit punt zonder verblooming heeft te erkennen. Uit zichzelf komt de wetenschap natuurlijk niet tot de belijdenis van den Schepper. Dien belijdenis komt op uit geloof, en niet uit natuuronderzoek. Slechts geeft 't aan het geloof rust, zoo 't felt blijft vaststaan, dat 't leven niet uit de doode stof optewekken is, en nochtans het leven in zijn duizend vormen zich voortvoert, vermeerert, versijnt en voortzet.

Toch heeft men na de mislukking van het Materialisme nog een andere poging gewaagd, om zich de verschijnselen van het leven te verklaren, en toen zijn toe-vlucht genomen tot het pantheïstisch parallelisme, dat zich met name richtte tegen de erkenning van het bestaan der ziel. Nu laten we de ziel des menschen voorshands buiten bespreking. Daartoe komen we eerst in

ons volgend artikel. Thans bespreken we het verschijnsel der ziel nog enkel in het algemeen, gelijk ook in Gen. 9: 10 aan de dieren een ziel wordt toegekend, en gelijk men gewoon is van de ziel van een *wezen*, soms zelfs van de ziel van een *plant* te gewagen. Men bedoelt dan, dat er in de stoffelijke verschijning van plant of dier een innerlijk iets schuilt, dat 't eigenlijke wezen uit-maakt, en wel zoo, dat bijaldien dit innerlijk iets ophoudt te werken, geheel de plant of heel het dier tot ontbinding overgaat en verrot of bederft. Nu kan de uiting van dit zielswezen uiterst eenvoudig, maar ook zeer saamgesteld zijn. De afstand tusschen een talentvol kunstenaar en een made is nauwelijks voor berekening vatbaar, en zoo ook is de houtworm en een leeuw die in het woud brult, een tweeërlei verschijning van leven, die nauwelijks onder één hoofd-gedachte te brengen is. Zoo kwam men dan ook tot de conclusie, dat men in plant en dier met tweeërlei te doen had, ten eerste met een stoffelijk wezen en ten tweede met een innerlijk wezen, dat men met het begrip van ziel aanduidde. En gelijk nu de uitwendige verschijning saamgesteld was uit zeer onderscheidene factoren, ten deele reeds bij de plant, maar vooral bij het dier, zoo kwam men op de gedachte, of niet ook het innerlijk wezen in beiden bestaan kon uit tal van op zichzelf staande factoren, die tijdelijk, zoolang plant of dier leefde, saamwerkten. Zoo werd geheel het innerlijk wezen ontleed in zijn deelen, en waagde men het te onderstellen, dat het met het geestelijk deel van een dier evenzoo toe-ging als met zijn stoffelijk deel. Zijn stof-felijk deel, zijn lichaam, bestond uit allerlei stoffen, en op die stoffen werkten krachten, die, zoolang het dier leven bleef, saamwerkten, maar zoodra het dier dood ging, elkaar loslieten en zich ontbonden. En zoo nu ook, beweerde men, bestond het geestelijk deel van een hond of van een nachtegaal uit een saamvoeging van onderscheidene geestelijke factoren, van bewustzijn, van gewaar-wor-ding, van gevoel, van zangtalent enz., die evenzoo saam bleven werken zoolang het dier stoffelijk ineen bleef zitten, maar die van elkaar losweekten zoodra het dier stierf; gevolg waarvan dan was, dat 't al op-ging in 't niet. Het waren alzoo twee ree-ken van verschijnselen, de ééne reeks stof-felijk, de andere geestelijk. Deze twee liepen parallel, kwamen gelijktijdig op en gingen gelijktijdig onder. Dit nu werd zelfs alzoo op den mensch toegepast, en het einde was, dat bij den dood ook de ziel des menschen geacht werd zich in hare deelen op te lossen en in den Algeest verdween. Hoeveel aanhang echter ook deze voorstelling won, toch kon ze het veld niet behouden. Ze maakte te veel den indruk van een theorie, die in het afgetrokkene zich wel op 't bestaande liet toepassen, maar die voor alle *practische* toepassing onbruikbaar bleek. De overgang van het anorganische in het organische was ook op deze wijze niet te vinden, en sinds men hiervan steeds helderder overtuigd werd, trok men almeer al zijn krachten saam op de drieërlei verschijning van het organische leven, om te concluderen tot de eenheid van plant, dier en mensch.

Voor al Darwins naam is aan de poging om althans in de organische Schepping de eenheid te handhaven, verbonden. Eerst Darwin zelf, en na hem zijn volgelingen, achtten zich in staat, aan te toonen, dat het onderscheid tusschen het plantaardig en het dierlijk leven niet volstrekt was, en dat zich evenzoo overgingen uit het dierenrijk naar ons menscheijk geslacht lieten denken. Voor zoover dit stelsel nu als theorie voorop werd geschoven, had het op zichzelf niets in zich, waardoor het met de Christelijke belijdenis in openlijken strijd kon geraken. Darwin zelf was geen atheïst, en zoo men de eere van Gods grootheid wil handhaven, is niet wel in te zien, waarom die grootheid Gods niet ook in de Darwinistische theorieën ongerept kon blijven. Had het Gode behaagd in de eerste Scheppingsdaad zoodanige creaturen te voorschijn te roepen, dat straks uit die eerste creaturen alle verdere soorten van creaturen zich ontwikkelten konden, dan kon dit in zoo majestueuse zin worden opgevat, dat de enkele gedachte eraan u in heilige ont-roering brengt. Hieruit verklaart het zich dan ook, dat, met name in Amerika, tal en tal van belijdende Christenen al spoedig met het Darwinisme zijn gaan dwepen; zich geheel aan Darwin's zijde hebben ge-plaatst; en van de vroegere voorstelling alsof de soorten afzonderlijk zouden geschapen zijn, niets meer wilden weten. Dit hangt daarmee saam, dat in Amerika het geloof en de gebondenheid aan de Schrift sinds

lang in zeer ernstige mate verzwakt werd. Men vroeg zich daarom niet meer af, of het Darwinisme met de Schrift te rijmen ware, doch alleen of het een vromen indruk van Gods grootheid kon geven; en als men hierop, en hierop alleen, de vraag saamtrect, dan voorzeker valt bezwaarlijk in te zien, waarom de schepping van één soort creaturen, waaruit alle andere zich krachtens ingescha-pen vermogen ontwikkelden, minder glorie-rijk voor Gods majesteit zou zijn, dan de afzonderlijke schepping der aparte soorten van dieren. Onder de Vaderlandsche Chris-tenen, die over het algemeen bijbelvaster zijn, en dan ook meer met het scheppings-bericht in Genesis rekenen, vond het Dar-winisme daarentegen bijna nergens ingang. Misschien ten deele onder de Ethischen, maar stellig onder de Gereformeerden, van wat Kerkformatie ook, niet.

Toch hoede men er zich voor, om het vraagstuk, waarover het hierbij gaat, zich niet avechts voor te stellen; iets waartoe men anders zoo licht vervalt, omdat het begrip van soort en soort zoo moei-lijk scherp is af te bakenen. Niemand heeft ooit beweerd, dat alle soorten van plan-ten en van dieren elk afzonderlijk zouden geschapen zijn. Steeds toch wist men zeer wel, dat schier elke soort van planten en dieren tal van variaties toeliet. Wie op een bloemententoonstelling de met veel zorg gecultiveerde exemplaren bewonderde van een bloemenschape, dien hij zelf in zijn eigen tuin in gewonen vorm bezat, kon zich de ontwikkeling van de variaties zonder veel moeite voorstellen. Dat het rundvee in de onderscheidene landen van Europa, en schier meer nog in andere werelddeelen, aan-merkelijk verschilt van het rundvee, dat wij fokken, behoeft geen nadere aanwijzing, en toch aarselt niemand om op al deze variaties den naam van *rundvee* toe te pas-sen. Men wist daarom zeer wel reeds in oude tijden, dat er behalve het onder-scheid tusschen de twee soorten, d.i. tusschen bloemen en dieren, ook onder de eigen soorten zeer uiteenlopende variaties waren; dat tengevolge hiervan exemplaren, die ongetwijfeld tot eenzelfde soort behoorden, soms den indruk maakten van tot geheel uiteenlopende soorten te behooren; dat er allerlei vervalschingen van de soort voorkwamen, en dat anderzijds hooge cultuur fijner variaties wist te kwe-ken; en dat het daarom zeer omvangrijke kennis vorderde om steeds met juistheid uit te maken, of men met een nieuwe soort, dan wel met een gevarieerd exemplaar van de bekende soort te doen had. Was reeds hierdoor het soortbegrip aan het wankelen gebracht, nog veel verder ging de onze-kerheid, als men niet staan bleef bij al-gemeen bekende soorten van rijk ontwik-kelde planten en dieren, maar zich genood-zaakt zag ook rekening te houden met de minimale planten en insecten en microben, die veelal aan alle fijner waarneming ontsnappen, zoodat er in de publieke opinie van verre zelf geen denkbeeld omtrent haar soortin-deeling kon opkomen. Door telkens op die allerkleinste diertjes terug te gaan, had men zoodoende vrij spel; liet alle soortbegrip feitelijk wegvallen; en kwam zoo almeer onder den indruk, dat bij de voortplanting lang niet alle producten precies gelijk zijn; dat de ongelijke producten een strijd om 't bestaan konden aangaan; dat in dien strijd de best gewapende exemplaren het wonnen; dat zoodoende telkens nieuwe en betere soor-ten waren opgekomen; en dat op die wijze een altoosdurend proces had plaats gegrepen, dat nog steeds voortging, en strekte om heel de Schepping nog steeds te verdelten.

De Godloochenaar werd door deze voorstelling, gelijk vanzelf spreekt, nog allerminst bevredigd. Hij kan niet rusten er hij ook het *ophomen* zelf van het leven uit het levenloze verklaard heeft. Maar die hierop niet droegen, voelden zich dan toch sterk door deze voorstelling aange-trokken. Daargelaten nu de eerste oor-sprong van het leven, scheen zoo toch geheel de verdere levensontwikkeling uit de natuur zelf verklaard te zijn. Zoo sterk zelfs werd men tenslotte met deze theorie ingenomen, dat men den tegenzin, dien een aap als voorvader inboezemt, in breeder kring wist te overwinnen, en al spoedig met zekere voorliefde op Gorilla en Oerang Oetang als zijn oudere familie wees. Toch is het aan de voorstan-ders van dit stelsel nog altoos niet gelukt, om 't zij uit het heden, 't zij uit het verleden de afdoende bewijzen voor hun idee in het licht te stellen. De wijzigingen, veranderingen en overgangen waarop men wijst, worden meest aangebracht uit voorbij-gesane perioden; hebben meest betrekking op minimale objecten; en zijn in de verste verte niet voldoende, om op één enkel punt een volledige reeks van overgangen uit te stellen. Zoover als de historie reikt

en de voor-historische periode ons met eenige nauwkeurigheid bekend is, vinden we de soorten en exemplaren zoo goed als geheel gelijk aan wat ze nu zijn. En wel heeft een Nederlandsch geleerde be-weerd, op Java schedels van een mensch-aap gevonden te hebben, maar ook dit bleef dusver bij het gerucht.

Opmerkelijk in verband hiermede is, wat ons bericht wordt omtrent de namen, die Adam aan de dieren gaf. Dit toch was een naamgeving, die steunde niet op zoologisch onderzoek, maar op den indruk dien het ééne dier voor, het andere na op hem maakte. Dit nu onderstelt soortverschil. Verschilde het ééne dier niet in zijn soort van het andere, dan was het onderschei-delijk geven van namen op 't bloote zien van de dieren, die achtereenvolgens voor hem voorbijtrokken, volstrekt ondenkbaar. Hieruit volgt natuurlijk niet, dat alle dier-soorten destijds reeds in alle variaties beston-den. Eer het omgekeerde, die nadere varia-ties zouden het product zijn van verdere ont-wikkeling. Wat onmiddellijk geschapen werd bepaalde zich tot de eigen, onderscheiden soort; iets waarbij het opmerkelijk is, dat vs 20 wel de vogels, het landvee en het wild gedierde opnoemt, maar geheel zwijgt van hetgeen zich in de wateren bewoog, en dit niettegenstaande in Gen. 1: 28, waar sprake was van de heerschappij der menschen over de dierenwereld, juist de vis-schen der zee in de eerste plaats genoemd waren. Er is dan ook geen enkele reden denkbaar, waarom de Christelijke Kerk haar aloude, aan de Schrift ontleende voor-stelling van de schepping der onderscheiden soorten zou prijsgeven. Het ongeloof, waer-mede deze voorstelling in later jaren be-jegend is, kwam steeds voort uit een onve-nedig zwakke voorstelling van de scheppende Almacht Gods. Deze Almacht wel berekend te achten voor het produceren van atomen, krachten en desnoods cellen, maar als te zwak, om op eenmaal een leeuw, een cederboom of een adelaar tot aanzijn te roepen, lijdt zelfs aan innerlijke tegenspraak. Immers hoe men zich den gang van zaken ook inbeelde, in het plan en bestel Gods was toch het *sullen doen optreden* van deze onderscheiden soorten besloten. Dat alles nu, wat komen zou, in volkomenheid uit niets te denken, was even almachtig als het gedachte te verwezenlijken; en het wel zoo te scheppen, dat in het eerste creatuur al wat daar na zou komen, besloten lag, was een even wonderbare Almachtigheid als het afzonderlijk tot aanzijn roepen van elke soort. 't Zij in het één, hetzij in het ander iets te zien, dat ondenkbaar of onmogelijk zou te achten zijn, ware feitelijk niet anders dan de Almachtigheid loochenen, en in het loochenen der Almachtigheid het bestaan van God zelf aantasten. Daarover loopt dan ook tenslotte al de strijd. Ook zij, die in mystie-tische zielsverheffing nog aan den Oneindige vasthouden, willen toch voor alle dingen op het machtssterren de beslissing aan den mensch laten, en waar dit ten slotte niet meer kan, omdat ook de mensch zelf uit iets moet opkomen, wordt dan de macht overgebracht op wat van nature inwoont in het eerste creatuur. Dat nu treedt juist bij de Voleinding in zoo klaar licht. De Voleinding moet het eind zijn van een weg met een bepaald uitgangspunt. Men moet weten van waar de beweging uitging, die eerst in de Voleinding tot rust kan komen. Dit uitgangspunt moet daarom op 't onge-loovige standpunt wel in den mensch en in zijn protoplasma gezocht worden. Zij daaren-tegen, die leven uit Gods Almachtigheid, kunnen dit uitgangspunt niet anders dan in Gods Raad nemen, omdat het in de uitvoering van dien Raad is, dat de Almacht Gods zich verheerlijkt.

Dr. A. K.

DE VIJFDE LIJDENSWEKE.

„Verlaten“.

Doch dit alles is geschied, opdat de Schriften der profeten zouden vervuld worden. Toen vluchten alle de discipelen, hem verlatende. Matth. 26: 56.

„Verlaten“ en „vernederd“ heeft zich uw Heiland. Toen is Hij „verzaakt“ en „ver-acht“. En nu komt daarbij dat hij tenslotte ook is *verlaten*. Verlaten eerst door menschen en verlaten tenslotte ook door zijn God. Belde ver-latingen met een eigen karakter, maar die toch eerst saam het diepe lijden en het verlaten zijn voldeinden.

Na 's menschen eerste schepping heet 't van Godswegen: „het is niet goed dat de mensch alleen zij“, en naast Adam zien we Eva op-treden. Laat nu het verschil tusschen man en vrouw hierbij glippen, dan houdt ge over, dat

in de schepping zelve de mensch was aangelegd op *saamlieven*. Zeker, ook een geheel op zichzelf staand creatuur ware niet ondenkbaar geweest, maar toch, 't zou zooveel lager staan, en zoo in niets drager van het Beeld Gods zijn. Hier ligt al het breed verschil tusschen ons Christelijk geloof en wat Mohammed voorgaf. Bij hem een Allah als God, maar dan een God die alleen is. In der Christen *saamlieven* vóór alle ding de belijdenis van de Heilige Drie-eenheid, het Goddelijk *saamlieven* van Vader, Zoon en Heiligen Geest. En dit wesen Gods afgespiegeld in het Beeld Gods dat de mensch draagt. Ook de mensch geen op zichzelf staand, in zichzelf genoegzaam creatuur, maar ook de mensch geroepen, bestemd tot *saamlieven*. Heel de menschheid één geslacht, één machtig organisch geheel. En daarom ook in dien mensch een afschijnsel van alle te bovengangende Liefde, die in het eeuwiglijk elkaar minnen van Vader, Zoon en Heiligen Geest zich uitprekt.

Het is wel zoo, dat 't *saamlieven* met menschen ons te veel kan worden, of omdat wij te diep insonken, of omdat de band te zonnig was. Ook toont de historie, hoe er in alle tijden en onder alle bemelstroken geweest zijn, die in hun isolement kracht zochten, of als pilaarheiligen heilighen zochten in de eenzaamheid. Maar dit zijn al uitzonderingen. En wat de velen aangaat, die tijdelijk, in den morgen of in den avond, de eenzaamheid zoeken, om juist in die eenzaamheid te beter hun God te ontmoeten, bij hen werkt 't zoeken van God en 't zoeken van de medemenschen in tegenstrijdigen zin, juist omdat 't *saamlieven* met menschen zoo dikwijls te weeg brengt, dat we ons *verlaten* van onzen God gevoelen. Altemaal uitloeiende van onze zondige existentie. Zoals 't in 't paradijs was, en eens volzigt in den hemel zijn zal, dorst 't mensche-lijk hart naar *saamlieven* met God en met de broederen, en, waar de verlatenheid ook intreedt, 't zij dat God ons verlaat, of dat we verlaten worden door menschen, 't gaat altoos tegen 's menschen aard en wesen in, voorzover dit wesen onsondigh en ongeschonden is.

Dit nu was het alleen bij Jesus. En van daar kwam het, dat hij hem, meer dan ooit bij één onzer, die behoefte om omgebroken met zijn God, maar tegelijk ook met menschen in gemeenschap te verkeeren, uit het diepst van zijn wesen sprak, en het verlaten zijn niet alleen van zijn God, maar ook van menschen, hem tegenwoordig moest zijn en een oorzaak van wat zijn hart zoo bitter deed lijden.

Ook onze Holland onderging het verschil in gemeenschap met menschen. Er waren oogenblikken in zijn leven geweest, dat 't was of alles om hem heen hem zocht, op hem aandrang en naar *saamlieven* met hem zocht, soms in scharen van vele duizenden, saamgevoerd uit alle streken, van 't land zelf, van over de Jordaan, en tot zelfs uit Tyrus en Sidon, Jesus' glorie-dagen, als ge zoo wilt, maar vooral dagen van heilige vreugde, als hij gevoelde hoe aller hart naar hem uitging. Toch was die ontmoeting meer vluchtig dan innig. Straks vloede de schare weer weg. En als ten slotte alles weglep, moest Jesus het zijn jongeren vragen: Wilt gij ook niet heengaan? waarop 't hem dan tegenklonk: Heere, tot wie zouden we heengaan, gij hebt de woorden des eeuwig levens! Die kring van jongeren was klein, veel kleiner dan de breede kring van alle discipelen, maar de gemeenschap met de jongeren was zooveel rijker. En toch, zelfs in den kring der jongeren waren er nog weer drie graden van inniger of losser gemeenschap. Er waren de zeventien, die stonden het verst. Dan waren er de twaalf. En onder die twaalf nog weer de drie intiemste jongeren, Johannes, Petrus en Jacobus. Juist zoals ieder onzer het kent. Zoo echt mensche-lijk, omdat Jesus ook in dit alles zoo waarachtig mensch was, met in zich de dorst naar een gemeenschap, die God zelf in onze natuur had ingeprent.

Bij ons is die warme trek naar gemeenschap gedurig verzwakt. In ons hoorde hart staat onze ikheid telkens met haar begeerten en eischen tegen de gemeenschap der liefde over. De zonde is een scheidscheiding. Zonde kan ook wel op 't intiemste verbinden, maar dan is 't saam een zich afscheiden van den heiligen kring. Hierdoor bederft ons genot in de gemeenschap. Gemeenschap is liefde. En ons ik, of liever nog de ikheid in ons ik, is uit op zelf-zucht in plaats van op liefde. Ze voelt zich in de eenzaamheid vaak het tegendeel van verlaten, en niet zelden ontvloed ze juist de gemeenschap, om aan haar ik te kunnen offeren. Vandaar dat 't verlaten zijn ons dikwijls in 't minst niet bang valt, en wij er alleen onder lijden in uren van verveling, of gevoeligheid nog, in tijden van smart en teleurstelling, als alles in ons om opbeuring en vertroosting roept. Maar Jesus stond in dit alles zoo heel anders. Zijn gansche heilig en onsondigh bestaan heeft nooit een zondige ikheid ghebergd. Een niet uitloeiende van de liefde tot zijn hart is een zielstoestand dien Jesus nooit gekend heeft. Hij voelde altoos de behoefte aan gemeenschap en ging steeds naar ander *saamlieven* uit, mis 't saamging met een hooger *saamlieven* in den Geest.

En nu was het eerste verlaten zijn van Jesus, dat juist dit laatste hem zoo weinig te beurt viel; zoodat er wel gemeenschapsverkeer was, maar zoo ondiep. Dan sprak er een tweede verlaten zijn, indien hij zoo merkte dat zelfs zijn trouwste jongeren hem niet begrepen, en in zijn stelsel, niet konden inkommen. En dat lijden nu klom toen bij 't heffiger worden van den aanval van sataan, in de ure van nood en dood, zelfs zijn discipelen op de vlucht sloegen en hem allen verlieten. Ja, nog pijnlijker, toen de verloochening van Jesus volgde. Banger verlaten zijn, was er voor Jesus niet. Maria en Johannes waren tenminste nog bij 't Kruis gebleven, maar toen Petrus zei: Ik ken den mensch niet! stond hij zoo heel ver van Jesus af, en was het gevoel van *verlatenheid* voor Jesus zoo dubbel grievend.

't Diepst gevoelt ge, wat dit verlaten-zijn voor Jesus was, zoo ge voor hem nederkuelt als voor het verheerlijkt Hoofd van het heilig Lichaam der zijnen. Dat Lichaam geeft den volken, alomvattende band, waardoor Jesus aan de zijnen verbonden is, en de zijnen met hem één heilig *saamlieven* kennen. Daarin ontving de dorst van Jesus naar *saamlieven* eerst de volle, rijke bevrediging. Zijn eenheid van gemeenschap niet met enkelen, maar met allen. Een gemeenschap niet in een betuiging, niet in een gezindheid, maar in het hooger leven zelf gegrondvest. Jesus met de gehele schare zijner verlorenen één. Het volstrekte tegenbeeld van 't verlaten zijn. Erst zoo ge daarin kunt inkommen, voelt ge, niet wat voor u zelf, maar wat voor Jesus het verlaten zijn, tot zelfs van zijn liefste menschen, moet geweest zijn. Als Jesus ten slotte, door allen verlaten, en door de wachtgebonden, Caiaphas' raadzaal binnentreedt, is hij als de herder, wien

men heel zijn kudde, tot zelfs het laatste ooliam, ontruikt en ontfout heeft.

Jesus verlaten, zooals nooit één onzer verlaten is geweest.

En dan blijft ons in het verlaten zijn nog altoos de toevlucht tot de Gemeenschap Gods, ten minste zoo ge van Christus zijt, en met ons Avondmaalsformulier belijdt, dat hij 't verlaten-zijn leed, opdat wij nimmermeer van God verlaten zouden worden. Maar ook dit laatste heeft uw Heiland moeten ondergaan. Hij moest, om onzentwil, volkomenlijk op zichzelf worden teruggeworpen. Verlaten moest hij worden, niet alleen van de engelen die hem nog in Gethsemane stonden, en verlaten niet alleen van al wat onder menschen hem lief was geworden, maar verlaten moest hij zich ten slotte ook van zijn God gevoelen. Het moest komen tot het Eli, Eli, Lama Sabachani. Erst zoo kon de offerande volkomen, de overgave volstrekt, het lijden aldoorringend zijn geworden.

Zeker, er was in het Kruis een bitter uitwendig lijden. Die doorboorde handen, die doornen die het hoofd verwonden, dat jagen van 't bloed tot 't hart bezwijken moest. Maar toch, 't lijden in het diepst zijner ziel is nog bitterder geleden. Dat oogenblik, toen hij, niet als Zoon Gods, maar als mensch van zijn God verlaten was, dat bracht Jesus den bitterden dood.

DR. A. K.

Amsterdam, 22 Maart 1912.

Toen Lodewijk XIV aan het hoofd van zijn machtig leger in 1672 ons land binnentrok, om de Republiek der Vrije Nederlanden aan Frankrijk te onderwerpen, gevoelde heel het Protestantisch Europa, dat het in deze worsteling ging niet alleen om de politieke hegemonie, maar in de eerste plaats om het bestaan van het Protestantisme. Gelukte het aan Lodewijk om Nederland te overweldigen, dan zou daarmee een der sterkste burchten van het Protestantisme in Europa gevallen zijn, de Roomsche religie zou hier weer met staatsgeweld zijn ingevoerd en aan het Protestantisme zou onherstelbare schade zijn toegebracht.

Vandaar dat in alle Protestantsche landen met bange bezorgdheid de uitslag van deze krijg werd tegemoet gezien, en de Zwitsersche Cantons, die anders gaarne hulptroepen in dienst van vreemde vorsten afstonden, weigerden, niettegenstaande de meest lokkende aanbiedingen, om hun manschappen tegen het Gereformeerde Nederland te laten gebruiken. Bern bepaalde zelfs uitdrukkelijk, dat de troepen, die reeds in dienst van den Koning waren, niet tegen Nederland de wapens mochten opvatten. Het was de solidariteit van het Gereformeerde beginsel, die in deze mannelijke trouw der protestantsche Zwitsersche Cantons tegenover de onderdrukte Nederlanden uitkwam.

Alleen, niet alle Protestanten waren bestand tegen de hooge soldij en schitterende beloningen, die Lodewijk beloofde. Verschillende Protestantsche officieren, meer tuk op buit dan trouw aan hun geloof, lieten onder het vaandel van Lodewijk zich enroelen. En toen een Hoogleraar te Bern openlijk het gedrag dezer Protestantsche officieren laakte, verscheen een Apologie van deze Protestantsche heeren, die in dienst van den Roomschen Lodewijk waren, onder den titel: La Religion des Hollandais représentée en plusieurs lettres écrites par un Officier de l'Armée du Roy à un Pasteur et Professeur en Théologie de Berne, in 1673 te Keulen uitgegeven. Deze officier, die zich voordoot als een warm voorstander van het Protestantisme en voor een militair een zeldzame kennis bezat van de Theologie, zoo zelfs dat hij allerlei bijzonderheden weet mee te deelen omtrent de twisten op Theologisch gebied in ons vaderland, geeft in dit boekje een zeer afschrikwekkend beeld van wat hij de religie der Hollanders noemt. Wat zoudt ge meenen, zegt hij, dat Nederland den oorlog tegen Spanje begonnen had om de religie? De strijd van Oranje en de edelen ging alleen om eigen macht en heerschappij en had met de eere Gods niets te maken. 't Was een eigenmachtig afschudden geweest van het wettige soevereine gezag van den Landvoorst, een daad van louter rebelle. En nog dwazer was het volgens hem, Nederland als een Gereformeerden Staat voor te stellen. Ja de Zwitsersche Cantons, waar heel het volk tot één Kerk behoorde, de Gereformeerde Volkskerk, en waar geen ketter werd geduld, dat waren de echte Protestantsche Staten. Maar als ge in Nederland kwaamt, dan struikelde ge over de kerken, kerkjes en secten, die hier allen vrijheid van religie genoten. Nederland was een staalkaart van alle mogelijke gelooven, in Nederland kon ieder denken en gelooven wat hij zelf wilde. Als de heeren te Bern dachten, dat de religie der Hollanders Protestantsch en Gereformeerd was, dan moesten ze zelf maar eens komen zien. Een religie der Hollanders bestond er niet, of liever, die religie was niet zoo bont gekleurd als de veelverwilde rok van Jozef. Een protestantsch officier kon dus gerust onder Koning Lodewijk tegen Holland dienst nemen; hij deed eigenlijk aan de zaak van het Protestantisme daarmede nog een dienst, want als dit goddelooze Holland werd uitgeroeid, was het voor het Protestantisme eigenlijk een voordeel. Dat Koning Lodewijk, toen hij met behulp van deze protestantsche officieren Utrecht had ingenomen, terstond den Roomschen eeredienst herstelde en de MIs in de Domkerk bedien liet, zegt deze protestantsche officier natuurlijk niet.

Toen ik dezer dagen dit zonderlinge pleidooi — een duodecimboekje in marokijn gebonden — toevallig in handen kreeg en nog eens doordlas, ontving ik tegelijk over de post, me toegezonden door een vriendelijke lezer, een persverslag van de rede, waarmee Dr. Kromsigt thans stad en land afreisde, over de *Afscheidingsbeginselen* of gelijk het elders heet: *Wat is Gereformeerd? Volkskerk of Vrije Kerk?* Dr. Kromsigt is, gelijk men weet, de profet van de *Volkskerk*, de Hoedemakeriaansche leuze: heel het Volk en heel de Kerk, heeft de warme liefde van zijn hart,

En met al de suggestieve macht, waarover hij beschikt, treedt hij in de pers en in vergaderingen op om aanhangers voor dat ideaal van de Volkskerk te winnen. Wanneer Dr. Kromsigt daarbij de voorstelling geeft, alsof Nederland eens zulk een Gereformeerde Volkskerk heeft bezeten en „heel het Volk en heel de Kerk“ in ons land metterdaad Gereformeerd is geweest, dan kan dit boekje van den protestantschen officier in dienst van Koning Lodewijk hem toch een ander licht doen opgaan. Deze vond in 1673, dat hij gerust onder Frankrijk's vlag tegen Nederland kon optrekken, omdat de *Gereformeerde Volkskerk* hier juist niet gevonden werd en de „pluriformiteit“ der Kerk hier werd toegelaten. Trouwens, deze protestantsche officier in het leger van Koning Lodewijk was niet de eenige, die door dit verschoonsel getroffen werd. De Zwitsersche afgevaardigden ter Dordtsche Synode in hun reisjournaal, nog te Zurich bewaard, spreken er hun verbazing over uit, dat in Nederland zooveel verschil van geloof werd gevonden. Een hunner was zelfs ingekwartierd in een gezin, waar de man Protestantsch, de vrouw Roomsche, de dochter Mennoniet en de zoon, geloof ik, Lutherisch was. De *volkskerk* in de religie, waarvan Dr. Kromsigt droomt als ideaal, heeft wel in Schotland en wel in de protestantsche Zwitsersche cantons, maar nooit in ons land bestaan. Wat we in ons land hebben gehad, is niet een Gereformeerde Volkskerk geweest, waartoe heel het volk behoorde — wie dat beweert, weet van de historie al zeer weinig af — maar was een publieke en geprivilegieerde Kerk, die door de Overheid werd begunstigd met tractementen en kerkgebouwen en voor wier leden alleen de staatsambten openstonden, maar die zelfs in den bloei van onze Republiek nooit meer dan een *deel* van ons volk heeft omvat. Nergens was de gesplittheid van het volk in zake de religie juist groter dan in ons land. Reeds uit dat ogpunt is het spreken van een Gereformeerde Volkskerk in Nederland met de historie in lijnrechte tegenspraak. Een Gereformeerde *Volkskerk* is hier nooit geweest. Er was alleen een door de Overheid geprivilegieerde kerk, en we betwijfelen, of Dr. Kromsigt zelf deze door den Staat geprivilegieerde Kerk met al de banden, waarin deze gebonden was, wel terug zou begeeren.

Toch is dit niet het eenige, wat Dr. Kromsigt uit dit boekje van dezen protestantschen officier in dienst van Koning Lodewijk zou kunnen leeren. Wellicht zou dit boekje hem ook dienst kunnen doen als exempel, maar dan in afschrikwekkenden zin, om hem te toonen hoe gevaarlijk het is onder de hypnose van deze *Volkskerk* idee te komen. Het leide dezen officier er toe, toen de zaak van het Protestantisme op het spel stond en zijn mannenplicht was geweest, de benarde Nederlanden te hulp te snellen, zijn wapenen juist tegen Nederland te keeren, omdat hier de pluriformiteit der religie werd geduld. Dit moge alleen voorwendsel geweest zijn, of ernst, in ieder geval zal achteraf wel ieder toestemmen, dat deze protestantsche officier blijken gaf van groote bekrompenheid van geest, en allerminst verstaan heeft, wat de hoogere eisch van het Protestantische beginsel was.

Natuurlijk is dit niet in dien zin bedoeld, alsof het optreden van Dr. Kromsigt met zijn fulminante rede tegen de Separatie en Doleantie door ons op één lijn zou worden gesteld met wat deze protestantsche officier deed. Het gaat hier alleen om het derde der vergelijking. Er wordt ook nu weer een strijd gestreden, waarbij de inzet is de handhaving van onze Gereformeerde belijdenis. In die belijdenis is Dr. Kromsigt het van harte met ons eens, en hij weet uitnemend goed, dat in geen Kerk die belijdenis beslister gehandhaafd wordt dan in onze Gereformeerde Kerken. Om die belijdenis te handhaven, hebben we zelfs de berooving onzer goederen ons laten welgevallen en ons naakt aan den dijk laten zetten. En tegenover ons staat een zeer machtig heir van allerlei afwijkende richtingen, dat met vereende slagorde optrekt om het Gereformeerde beginsel bij ons volk te onderdrukken. Nu zoudt meenen dat Dr. Kromsigt, bealst Calvinist als hij is, toch iets voor onzen strijd voelen zou; hij moge dan van ons verschillen in opvatting van Kerkbegrip, de warmte van het broederhart zal toch in de eerste plaats uitgaan naar wat met hem één is in den wortel der belijdenis. En wat ziet ge nu? Als Dr. Kromsigt te doen krijgt met de ethischen, is hij poesielt, en ontwikkelt hij een gave van waardeering, die tot de uiterste grenzen gaat. Voor de Neo-Kohlbrugianen heeft hij in 't voorbijgaan altoos een genadig knijke en een vriendelijke handdruk; we staan heusch zoover van elkaar niet af, willen beide zeggen. Zelfs strekt deze breed aangelegde natuur, deze man met het ierenische hart, de armen wijd geopend uit tot de „ernstige moderneren“, want ook bij hen zijn nog zulke uitnemende elementen, en ze zijn toch eigenlijke Gereformeerden in den op krachten hun belijdenis en doop. Maar hoor nu eens, hoe deze zelfde Dr. Kromsigt, die zoo vredelievend is voor alle afwijkende richtingen in de Hervormde Kerk, thans de kragtstomp blaast en de zwaarste beschuldigingen doet hooren tegen de Gereformeerden, die buiten de Hervormde Kerk staan. Dat deze wachter op Sions muren even kloek en beslister optreedt tegen het ongelooft in eigen Kerk; de conscientien eens wakker schudt tegenover de steeds verder voortschrijdende critiek op de Heilige Schrift; daarvan hoort men zoo goed als niets. Al wat in de *Volkskerk* is, moet te vriend worden gehouden. Er is maar één zonde, die onvergeetlijk is, en dat is, dat men met deze *Volkskerk* waagt te breken. Wil men zien, met wat graf geschut Dr. Kromsigt tegen deze Gereformeerden buiten de *Volkskerk* optrekt! „De vrije Kerkidee, oereert hij, is een Remon-

strantsche dwaling, die stoelt op een independentistischen wortel“. Historisch genomen is dit beeld reeds zeer zonderling, want het Remonstrantisme gaat immers aan het Independentisme vooraf en de boom is er gewoonlijk toch niet vóór den wortel. Bovendien, deze Independenten, welke gebreken hun ook aangekleefd hebben, waren van alle Remonstrantisme juist diep afkeerig, en de Remonstrantsche neigingen waren veel meer bij de hoog episcopale heeren der Engelsche Staatskerk, dan bij de independenten en nonconformisten te ontdekken. Maar voor Dr. Kromsigt doet dit er niet toe. Als 't maar „woorden“ zijn, die er bij het volk inslaan, dan is 't hem goed. Een Remonstrantsche dwaling, die stoelt op een independentistischen wortel, — al begrijpt geen helderdenkend hoofd, wat met deze uitdrukking bedoeld wordt, het klinkt zoo overblijvend verschrikkelijk, dat het volk nu wel voor goed overtuigd zal wezen, hoe zondig en verderfelijk die vrije Kerkidee is. „De Afscheiding, zoo gaat Dr. Kromsigt voort, is een eigenwillige weg, die door de Schrift en de Belijdenis veroordeeld wordt“. Hij vergeet natuurlijk — och, op zulke kleinigheden let een man als Dr. Kromsigt niet — dat er van een eigenwillige afscheiding nooit sprake is geweest, maar dat en bij de Separatie in 1837 en bij de Doleantie in 1886 er geweest is een uitwerpen en bannen uit de Kerk van wat trouw was aan de belijdenis. „Gij lijdt, zoo heet het verder, aan de verblindende der eigenrechtigheid“. En alsof dit alles nog niet fraai genoeg was, wordt ten slotte nog verkondigd, dat de schuld, dat er in de Hervormde Kerk moderne en socialistische predikanten zijn, te zoeken is — ge raadt nooit bij wie — bij de Gereformeerden buiten de Hervormde Kerk. En op dien toon gaat het voort, zeer tot vermaak van de liberale pers, die gretig haar kolommen opent voor ellenlange verslagen dezer rede. Arme Gereformeerden, die staat buiten de eene, ondeelbare, alleenzallmakende Volkskerk, waarin Dr. Kromsigt gelooft, en die daarom schuld draagt aan alle ongerechtigheid en zonde, die in deze *Volkskerk* wordt gevonden.

Lust om in bijzonderheden op deze rede in te gaan, gevoelen we niet. Al de bekende aanklachten tegen Separatie en Doleantie, hoe vaak ook weerlegd, keeren in vermoeiende eentonigheid hier weer terug. We hebben eigenmachtig en eigenwillig de *Volkskerk* verlaten. We hebben individualistisch een nieuw Kerkje gesticht. We zijn independentistisch, want we geven niets om synodalen of classicaal kerkverband. Aanklachten, die van het begin tot het einde onwaar zijn en door de feiten worden weerproken. En dan paradeert Dr. Kromsigt weer met de bekende reeksen citaten uit Calvijn e.a., waarin tegen lichtvaardige afscheiding van de Kerk des Heeren gewaarschuwd wordt; citaten, die met deze quaestie niets te maken hebben, omdat we ons nooit van de Kerk des Heeren hebben afscheidden. Zoo is al wat Dr. Kromsigt in deze rede zijn hoorders opdischt, een repêtitie van de minst verwikkelijke polemieken uit de dagen der Doleantie-hetze van een kwart eeuw geleden; een polemiek die toen te midden van het heete strijdgewoel nog vergeeflijk kon heeten, maar waarboven we thans toch meenden verheven te zijn. Eerste eisch van een eerlijk debat is immers, dat men zijn tegenstander zooveel mogelijk recht laat wedervaren en zijn gevoelen trouw en eerlijk weergeeft. Dr. Kromsigt heeft juist het omgekeerde gedaan. Hij heeft een caricatuur geteekend en dat als ons contereitsel aan het volk laten zien.

Dit optreden nu kan o.i. alleen daaruit worden verklaard, dat Dr. Kromsigt zelf wel gevoelt, hoe *ruak* hij staat. Want dit is wel opmerkelijk. Wanneer aan Dr. Kromsigt op ernstigen, wetenschappelijken toon polemiek wordt aangeboden, dan zwijgt hij en antwoordt niet. Argumenten tegen zijn standpunt ingebreikt, laat hij ter zijde liggen. Maar zoodra hij voor een volksvergadering staat, trekt hij van leer met een passie en vuur, die alleen uit *vrees* voortkomt. Vrees, gelijk hij het zelf zegt, dat de doleantiebeginselen in de Hervormde Kerk al meer invloed zullen winnen. En daarom moet dan de tooverlantaarn het spookbeeld vertoond worden van die „Remonstrantsche en Independentistische“ beginselen bij de Gereformeerden buiten de Hervormde Kerk, om de Gereformeerden in de Hervormde Kerk vooral tegen ons te waarschuwen.

En wil men nu weten — dit ééne voorbeeld moge volstaan — op welke wijze Dr. Kromsigt zijn beschuldiging dat aan ons de schuld ligt, dat er in de Hervormde Kerk moderne en socialistische predikanten zijn, documenteert, dan hoort men wat hij zelf in een ingezonden stuk in het *Advertentieblad voor Zuid-Holland en Utrecht* schrijft:

Een tweede voorbeeld. Onlangs heeft de „Geef“, kerkeraad te Alkmaar de brutaliteit en de onbroederlijkheid gehad om de Hervormden, die in hunne kerk meermalen kerken, doch nog lidmaat waren der Herv. Kerk, dringend aan te raden niet te stemmen in den strijd tusschen orthodoxen en moderneren voor leden van het kiescollege aldaar. Daar het slechts weinige stemmen scheelde, is dus waarschijnlijk door de schuld van dien „kerkeraad“ het kiescollege te Alkmaar modern geworden.

Naar uit de meest vertrouwde bron ons wordt meêgedeeld, is deze voorstelling ten eenenmale onwaar. Er was hier geen sprake van „Hervormde leden“, die nu en dan eens bij de Gereformeerde Kerk kerken, maar van leden der Gereformeerde Kerk te Alkmaar, die met de Synodale Kerk aldaar niets te maken hadden en tot de Gereformeerde Kerk als lidmaat behoorden, waar zij ook behoorlijk te boek stonden. Alleen had de Hervormde Kerk, gelijk dit op meerdere plaatsen het geval is, de

namen dezer leden nog niet geschrapt en stonden ze nog onder de stemgerechtigden dezer Kerk vermeld. Toen het nu in de Hervormde Kerk spande tusschen de moderneren en orthodoxen, is van orthodoxe zijde sterke pressie uitgeoefend op deze leden der Gereformeerde Kerk, van wie men wist, dat ze reeds lang met de Hervormde Kerk gebroken hadden, om toch van het toevallige feit, dat hun namen nog onder de stemgerechtigden voorkwamen, gebruik te maken, ten einde aan de moderneren de nederlaag te bezorgen. Volkomen terecht heeft de Kerkeraad der Gereformeerde Kerk de leden *zijner* Kerk tegen zulk dubbelzinnig spel gewaarschuwd. Wie bij de Gereformeerde Kerk zich voegt en deze Kerk als de ware en zuivere Kerk erkent, kan niet tegelijk in de Hervormde Kerk hulp- en spandienst verrichten voor een verkiezing. Dit zou met alle eerlijkheid en oprechtheid in strijd zijn. En in plaats dat Dr. Kromsigt dit voelt en erkent, heeft hij den euveln moed om te spreken van de „brutaliteit en onbroederlijkheid van den Gereformeerden Kerkeraad!“ Zal de Gereformeerde Kerkeraad in het vervolg wellicht aan Dr. Kromsigt e.s. permissie moeten vragen, wat hij aan zijn eigen leden aanraden mag? Misschen brengt de waan-idee van de *Volkskerk* mee, dat de predikanten der Hervormde Kerk een zekere pauselijke macht uitoefenen over onze gemeentelieden, en het daarom „brutaliteit“ is, wanneer onze Kerkeraaden wagen een ander advies aan hun eigen leden te geven dan het dezen heeren goedgeunkt. Maar a/n déplaisance aan Dr. Kromsigt, we zijn gelukkig *vrije Kerken* en zullen ons door de heeren in de Hervormde Kerk niet laten ringeloozen, of de wet voorschrijven. Het voorbeeld door Dr. Kromsigt gekozen, toont daarom wel het best, hoe onwaar deze geheele beschuldiging is.

Onze liturgie.

XVI.

Laat God de Heere in de uitwendige inrichting van den eeredienst zijn Kerk vrij, toch wil dit daarom zeker niet zeggen, dat de Heilige Schrift ons voor den eeredienst geen regelen zou geven, waaraan de Kerk zich te houden heeft. Mits men maar wel versta, dat deze regelen niet bestaan in minutieuze en tot in de kleinste bijzonderheden afdelende voorschriften, hoe de eeredienst in de Christelijke Kerk moet geregeld worden, maar ons de *beginselen* aangeven, waarnaar deze eeredienst moet worden opgebouwd, opdat hij beantwoorden zal aan het doel, waartoe God de Heere dezen eeredienst heeft ingesteld. Zoo leert Gods Woord ons in de eerste plaats kennen, wat het *wesen* en *doel* van dezen eeredienst is, en zou elke regeling van den eeredienst, die tegen dat doel ingaat, daarom in strijd wesen met Gods ordnantien. Evenzo geeft de Heilige Schrift ons te kennen, welk *karakter* deze eeredienst moet dragen, om aan dit doel te beantwoorden, en ook hierop dient bij de regeling van den eeredienst wel stiptelijk te worden geteet. En in de derde plaats geeft Gods Woord ons ook zeer duidelijke aanwijzingen, welke stukken of onderdeelen wesenlijk tot dien eeredienst behooren en daarom in dien eeredienst niet mogen worden gemist, zooals de bediening des Woords en der Sacramenten, gebed en belijdenis enz. Waar elke Christelijke Kerk vrijheid heeft haar eeredienst in te richten, zooals ze dat zelf het meest stichtelijk acht, is deze vrijheid dus zeker geen bandeloosheid, maar blijft de Kerk gebonden aan de regelen, door God zelf voor zijn eeredienst gesteld.

Wat nu het wesen, den oorsprong en het doel van den eeredienst betreft, behoeven we na hetgeen Prof. Dr. A. Kuypers eerst in zijn Encyclopaedie en daarna in zijn artikelenreeks over onzen Eeredienst, daarvan gezegd heeft en na hetgeen Prof. Geesink daarover schreef bij de uitlegging van het tweede gebod in 's Heeren Ordinantien, hierover wel niet breed uit te weiden. Hetgeen Gods Woord ons deszwaande leert en op dien grond door onze Gereformeerde Vaders beleiden is, is door deze beide hoogleraren op zoo uitnemende wijze uiteengezet, dat hieraan wel nauwelijks iets meer behoeft te worden toegevoegd. Het is alleen om ons standpunt ten opzichte van de liturgie duidelijk te maken, dat we hier kortelijk in onze eigen woorden weergeven, wat het wesen en doel van den eeredienst is.

Onze vadersen gebruikten voor den eeredienst liever het woord *Godsdienst*, gelijk dit thans nog in Duitschland het vaste woord voor den eeredienst is, terwijl wij thans godsdienst noemen, door hen werd uitgedrukt met het woord religie. Het duidelijkst ziet men dit verschillend gebruik nog in Artikel 36 onzer Geloofsbelijdenis, waar eerst gezegd wordt, dat de Overheid geroepen is van Godswege de hand te houden aan den heiligen *Kerkdienst*, en daarna dat zij daarentegen heeft uit te roeien alle afgoderij en valschen *godsdienst*, waarmede hier niet bedoeld is, dat de Overheid de valsche religie moet uitroeien, maar den afgodischen *eeredienst*. In den Franschen en Latijnschen tekst van onze Geloofsbelijdenis wordt dan ook het woord *cultus*, *culte* gebruikt, dat niet religie, maar eeredienst beteekent. Cultus Dei publicus is de vaste term voor wat wij noemen den openbaren eeredienst der Kerk, en daarom sprak men oudtijds van den openbaren godsdienst of van godsdienst alleen, wanneer men het oog had op de godsdienstoefeningen en godsdienstige plichtigheden der gemeente. Ongetwijfeld lag in dit woord *Godsdienst* een schoone en zinrijke gedachte, die door het woord eeredienst niet in diezelfde mate wordt uitgedrukt. *Eeredienst* zegt alleen dat het een dienst der eere is; gewoonlijk staat het tegen-

over
ziken
dien
met
in
geen
kan
het
gebr
dien
door
toeg
zegd
eere,
gedri
geen
word
kara
woon
geve
deed
van
Juist
sche
sluip
tend
daar
en he
verleg
woon
het l
eered
zelf li
om t
groot
Dr
het d
onze
deze
wat v
heer
legden
de ge
van d
gesmet
is vo
dat ge
dachte
insluip
bestaa
als ke
bidden
alsof
te die
der w
stilsta
die e
heeft,
omvat
vinden
beroe
te dien
Art. X
als ju
tegelij
gedaan
gegeve
dat da
zienigh
worden
hij zij
Omv
leven,
t schel
terecht
en den
lijk is
bestaat
arbeider
vlieden
goede v
dese d
delijk v
werp he
ken. Ee
niet on
met de
Godsdie
delijke
onmidde
Neemt
den eige
woord a
dan om
het hart
dese rel
wordt h
lofte, e
het ge
eindeelij
scheiden
publieke
geschied
de binne
gezin i
of door
komst;
richt we
de open
en besta
en der
gebeden
In dien
woord l
spreekt
oefening
eeredien
op wat e
Kerkedie
land nog
ingesteld
genootsch
nisterie,
Eeredien
Cultus, m
Gods, m
gemeente